

ГЛУХІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 РР.

У статті досліджуються та максимально повно узагальнюються події Української революції 1917–1921 рр. у Глухові. Описані здатність і спроможність глухівської інтелігенції до національного державотворення. Показана діяльність більшовиків у місті за часи революції та боротьба його захисників з агресією радянської Росії на Глухівщині.

Ключові слова: Глухів, Українська революція, Батури́нський полк, більшовицький режим, економічна експлуатація, Глухівське земство, Вільне козацтво.

Українська революція 1917–1921 років – один із найважливіших і найскладніших періодів в історії українського народу ХХ ст. Ця доба була вершиною національно-визвольної боротьби, відродження сучасної української нації. Носієм революції був український народ і його політична еліта, що зазнала еволюції від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення необхідності утвердження власної державності.

За роки існування Радянського Союзу дана тема не відрізняється об'єктивністю висвітлення, бо викладення і трактування цих подій відбувалося з огляду на відомі обмеження, які накладалися тоталітарним режимом на українську історичну науку. В працях істориків того часу Українська революція в цілому та на Глухівщині зокрема називається громадянською війною [13; 14; 15]. Документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) роботу Центральної Ради та діяльність Української Народної Республіки називають не інакше, як контрреволюцією, а прагнення українців до свого національного самовизначення трактується як опір більшовикам та бандитизм [2; 3; 4].

За часи незалежності нашої держави тема подій Української революції на Глухівщині знайшла своє відображення у працях В.І. Белашова [8], В.В. Вечерського [16]. Наукові дослідження останніх років, викладені у працях Г.М. Івануценка [11], С.І. Білокона [12], О.М. Мірошніченка [18], Ю.О. Коваленка [19], вигідно вирізняються від своїх попередників концептуальною новизною, залученням нових документів, насиченістю фактами та їх правдивим трактуванням. Однак, незважаючи на всі успіхи теперішньої вітчизняної історіографії, і до сьогодні не існує наукової роботи, яка б послідовно і синхронізовано у часі висвітлювала б події даної тематики.

Метою нашого дослідження є максимально повне узагальнення подій Української революції у центрі колишньої Гетьманщини, у Глухові, на основі широкого поля архівних матеріалів та раніше надрукованих праць науковців.

Революційні потрясіння, які охопили Російську імперію та Україну у березні 1917 р., докотилися і до Глухова. Як наслідок, на початку березня у місті було сформовано «Виконавчий комітет громадських установ», який підтримав діяльність влади Тимчасового уряду. Рада ро-

бітничих і сільських депутатів, утворена у Глухові 9 березня 1917 р., складалася в більшості своїй із есерів та меншовиків. Влада залишалася в руках міської думи та земської управи, які після революції не склали своїх повноважень. При цьому слід зауважити, що земська управа знаходилася не лише в нещодавно збудованому для її потреб на підмурках Другої малоросійської колегії будинку, який своєю архітектурою нагадував про минулу історичну славу столичного гетьманського Глухова, а й була «душею» всього українського у місті. У складі земства перебували майже самі українці, і саме звідси йшла свідомо українська течія [12, с. 162].

Разом з тим, активну роботу у місті проводили і більшовики, котрі спиралися у Глухові на Конотопський і Петроградський РСДРП(б). У травні 1917 р. Петроградський комітет РСДРП(б) прислав на допомогу глухівським більшовикам матроса Балтійського флоту М. Чмиря, а Петергофська Рада – двох своїх членів, робітників Путіловського заводу М. Травникова і Д. Євдокимова [8, с. 76]. Більшовики йшли в народ із гаслами: «Фабрики – робітникам», «Земля – селянам». У Глухові, як і на території всієї України, вони діяли за рекомендацією «обратить главное внимание на расслоение деревни, опираясь на вернейшего союзника большевиков – деревенских бедняков» [3, арк.72], бо інші верстви населення не підтримували їхньої діяльності. В кожному селі на Глухівщині було створено свій виконавчий комітет Ради робітничих і селянських депутатів. Місцеві селяни називали його не інакше, як «жульо – хуліганський штаб», бо він складався у переважній більшості із самих лише дезертирів та військових мародерів. Цей виконком мало не щодня збирав мітинги, вимагаючи від уряду фантастичних і нереальних реформ [12, с. 162].

Після Жовтневого перевороту в Петрограді, повалення Тимчасового уряду і захоплення влади більшовиками на чолі з В.І. Леніним, ситуація у Глухові зазнала докорінних змін. Міська дума і земська управа повністю підтримали політику Центральної Ради, яка проголосила створення УНР. З Києва почала докочуватись українська хвиля національного руху, на чолі якого стояли незрусифіковані українські інтелігенти Глухівської земської управи під проводом глухівчанина, українського націоналіста та громадського діяча, старенького секретаря Земства – Онацького. Право на національне самовизначення українців, розбудову власної Української Держави також підтримала молодь міста, приїжджі з Києва офіцери та козаки. Крім них, політику Центральної Ради у Глухові підтримали студенти, а потім і селяни [11, с. 155].

В складних умовах формувалися українські військові частини з українізованих полків колишньої царської армії та загони Вільного козацтва [9; 10]. Центральна Рада прислала до Глухова декілька військових частин та Вільне козацтво для охорони місцевого самоврядування. Однак, майже відразу УНР зазнала більшовицької агресії з боку Росії [5]. Так, у Глухові, 23 грудня 1917 р. розпочав роботу з'їзд робітничих, військових і селянських депутатів Глу-

хівського повіту. З'їзд обрав воєнно-революційний комітет – орган радянської влади – до якого увійшли Фільченко, Мамай, Циганок, Грисюк, Білий. Але міська дума і земська управа, на фоні українського національного піднесення, не підкорилася воєнно-революційному комітету. За наказом міського голови Амосова і цивільного комісара Трофименка ревком був розгромлений, частина його членів зарештована і направлена до Києва [8, с. 77].

Найбільший більшовицький осередок на Глухівщині знаходився у с. Студенок. Туди з Росії прибули агенти, які згодом стали головними більшовицькими ватажками. Поміж ними знаходились місцеві душогуби та борці з «контрреволюцією»: Білий, Уласов, Циганок. Незабаром у селі вони зібрали збори, призначили і перевибрали другий тимчасовий революційний комітет. Для боротьби за встановлення радянської влади у Глухівському повіті тимчасовий ревком створив бойові загони в селах Студенок, Суходол, Кучерівка, Бачевськ, Кореньок, Вільна Слобода. Невдовзі було прийнято рішення всім бойовим загонам, загальний склад яких налічував 400 осіб, йти у наступ на Глухів. 14 січня 1918 р. рано-вранці до Глухова зі сходу підійшли головні сили об'єднаних загонів під керівництвом Циганка, Кримова, Проходи, Ткаченка, до складу яких входив і Московський червоногвардійський загін особливого призначення [8, с. 78].

На шляху більшовицьких військ до Глухова стояли українські військові частини, які зустрічали загарбників збройним опором. Це був невеликий відділ Вільного козацтва під керівництвом старшини Горошко та імпровізований бронепоезд. Складався він із машини, прикритої залізними бляхами, чотирьох вагонів з кулеметами та 43-х одиниць живої сили. Коли бронепоезд виїхав назустріч ворогу, з міста виступив більшовицький загін, щоб зірвати залізничний шлях і відділити бронепоезд від його бази. Врятували його глухівські козаки О. Горошко, Ф. Євдокименко, С. Безгрішний, О. Макаренко і Г. Галушко. «Вони пробігли, замасковані червоними кокардами, крізь натовп і несподіваним наскоком пострілами з рушниць та ручними гранатами відігнали більшовицьку ватагу, що саме взялась розкручувати шини» [11, с. 160].

14 січня 1918 р. більшовики зайняли Глухів. Українську владу заарештували, дехто виїхав до Києва. До міста прибули добре озброєні карні відділи чисельністю від 40 до 50 осіб, які оточували садиби поміщиків, виводили всіх мешканців із будинків на вулицю і розстрілювали. «Нічого не помагало, ні плач, ні просьби, ні цілування по руках і ногах червоних катів, ні благальні ридання перестрашених і напівбожевільних жінок, дітей та немовлят, котрих розстрілювали без найменшої пощади» [12, с. 165]. Тоді ж були розстріляні глухівський міський голова Володимир Амосов, який підтримував УНР, кучерівський та разом з ним 9 поміщиків, котрі в нього переховувалися, його зять, штабс-капітан артилерії, три брати Трофименки, три брати Беркови, два брати Сніжки, Дорошенко. По селах розстрі-

ляли цілі родини Мальченків, Рупперів, Оріховських, Грязнових і князя Румянцева [12, с. 146].

Центральну Раду більшовики назвали буржуйською установою, а навколо Глухова вони вимордували всіх підозрілих у симпатіях до УНР. Коли знищили поміщиків, взялися за простих українців, котрих також заарештували і розстріляли: кількох студентів, солдатів, офіцерів, підозрілих у приналежності до Вільного козацтва. Глухів нараз немов вимер. Земську управу розігнали. На багатих селян більшовики стали накладати контрибуції. Крім того, у Глухові вони організували прийом до своїх лав всякої темної голоти (зłodіїв, арештантів). На чолі цих червоногвардійських загонів стояв Циганок, який незабаром загинув від гранати, що несподівано вибухнула у нього в руках [17, с. 114].

Однією з цілей окупації військами більшовицької Росії була економічна експлуатація України. Як видно із документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, перші розбійницькі рейди українськими селами Чернігівської губернії радянська влада здійснила вже в січні-лютому 1918 року. В глухівських селах проводилась хлібозаготівля під гаслами: «Хлеб детям Москвы!», «Хлеб голодающим рабочим Москвы!», «Хлеб для Севера!», «Картошка для Севера!». Ставлення глухівських селян до радянської влади було стримано-негативним. Зерно у населення нові керманічі якщо не забирали силою, то змушували продавати за копійки. Люди відмовлялися брати поміщицьку землю і засівали її умовно [3, арк. 302].

Під гаслом «Здоровые должны трудиться!» земельні відділи отримали завдання «привлекать всех трудоспособных владельцев нетрудовых хозяйств к полевым работам наравне со всеми, не давая никому никаких привилегий» [3, арк. 362], «для работ на свекловичных плантациях мобилизовать женщин из буржуазных семей» [3, арк. 403].

Заможне селянство Глухова було обкладено податком на користь Червоної Армії. Залишки хліба та інших продуктів харчування необхідно було доставляти в спеціальні пункти призначення негайно і звітувати, що «сахар, соль, хлеб, живность, картофель, буряк, фураж, копченые продукты, овощи экстренно заготовлено и отправлено для Петрограда» [3, арк.456]. Не гребувала нова влада і можливістю «отобрать у буржуазии излишки белья и одежды и собрать все имеющееся на руках оружие для нужд Красной Армии» [2, арк. 26].

У першій половині лютого 1918 р. до Глухова з Північно-Західного фронту на місце свого постійного перебування повернувся українізований Батурицький полк. Разом з таємними українськими організаціями, що ще лишилися у Глухові, вони роззброїли місцевий загін Червоної Армії, зробили переворот і відновили владу Центральної Ради у місті. Більшовицькі комісари були заарештовані, натомість було проголошено IV Універсал і Вільну Самостійну Українську Республіку [17, с. 146].

Батурицький полк проявив до глухівських більшови-

ків лояльне ставлення: нікого не розстрілював, ні над ким не знущався. Деякі поборники радянської влади повтікали до Орловщини та Курщини та донесли про цю подію бездротовим телефоном до Москви. Відповідь із центру не забарилася. 23 лютого 1918 р. до Глухова прибув червоногвардійський загін, який разом з глухівськими більшовиками після важких боїв знову встановив у місті радянську владу. Поранених українських оборонців-козаків доколювали штиками, полонених батуринців розстрілювали на місці. Потім червоноармійці перекинулися на глухівських євреїв та заможних міщан. Розділившись на вулиці, вони йшли від дому до дому, розстрілюючи їх господарів та забираючи коштовні речі і гроші. Деякі виривалися і намагалися тікати. Їх доганяли і розстрілювали на місці, а далі з мертвих тіл знімали взуття та одяг. Багатших євреїв вивели на Базарну площу, переписали, а далі відвели на Красну Гірку, де ті власноруч копали собі могили. Цілу ніч у місті йшли розправи. Наступного дня більшовики розвісили містом листівки з написом: «Донині, 8-ої години скінчена карна експлуатація Глухова і контрреволюція здушена» [11, с. 161].

Невідомо, чим би все скінчилося, якби не зміна геополітичної ситуації. Після підписання у Бресті мирного договору УНР з Німеччиною розпочався спільний наступ німецьких, українських та австрійських військ. В середовищі більшовицьких частин наростала дезорганізація. 3 квітня над Глуховом з'явилися німецькі аероплани. Більшовики намагалися обстрілювати німецькі літаки. Тим часом зі сходу на вулиці міста сунули українські козаки, а з заходу – німецькі броньовані автомашини. І всюди було чути: «Слава Україні!». Українські козаки поскидали червоні прапори і вивісили жовто-блакитні з написами: «Хай живе вільна Україна!». В кінці колони їхав ударний козацький курінь смерті з українським прапором, на якому золототканими буквами було вишито: «Умрем за Україну!». Червоноармійці відступили [12, с. 167].

Новий проукраїнський глухівський уряд почав працювати. Ним було призначено допомоги сім'ям, які постраждали від свавілля більшовиків. Після відновлення влади УНР життя у місті поступово почало налагоджуватися, хоча присутність німецьких військ створила пізніше багато проблем. Не одержавши від Центральної Ради обіцяної винагороди, німці самі почали збирати продукти у місцевого населення [7, с. 98].

29 квітня 1918 р. П. Скоропадський, здобувши владу, став гетьманом України. Центральну Раду розпустили і замість УНР постала Українська держава. В період Гетьманату в нашому краї продовжили формуватися українські військові частини. Поряд з Конотопським, Роменським, Сумським, Охтирським з'являється і Глухівський піхотний полк у Глухові [11, с. 158].

Необхідність залучення військових до охорони правопорядку у місті виправдовувалась його прикордонним розташуванням. На території РСФРР знаходилося багато більшовицьких, анархістських і просто кримінальних за-

гонів, що здійснювали постійні напади на Україну; звідти засилялися і агенти для підривної роботи в регіоні.

У другій половині листопада 1918 р. партизанські загони і частини Червоної Армії почали наступ на Глухівщину. 23 листопада група військ Курського напрямку доповіла Раднаркому РСФРР про те, що радянські війська захопили владу у Глухові [8, с. 81]. Тим часом у Києві на зміну гетьману Скоропадському прийшла Директорія. Її війська повернули українську владу до Глухова, поставивши перед собою завдання роззброєння радянських добровольчих загонів, взяття під охорону магазинів, складів, державної скарбниці, поштової станції, водогону, доріг міста тощо. Встановлення влади Директорії на території Глухова відбувалось в умовах нового наступу червоноармійських військ [7, с. 114].

18 грудня 1918 р. місто знову опинилося в руках більшовиків. 24 грудня Глухівський повітовий з'їзд Ради робітничих селянських і червоноармійських депутатів розглянув питання встановлення радянської влади на місцях. Глухівські полки у січні 1919 р. були підпорядковані 1-й Українській радянській дивізії під керівництвом М. Щорса. На Глухівщині запроваджувалася політика військового комунізму, посилювалась мобілізація до лав Червоної Армії серед трудового населення. Місцева організація комуністів майже загальним складом мала відправлятися на фронт. Під мобілізацію підпадали навіть робітники та службовці радянських газет [3, арк. 503].

Для наступальної військової операції проти України радянська влада докладала максимум зусиль. У Глухові велась широка агітація та вербовка добровольців на боротьбу з «контрреволюцією». На тлі гострої продовольчої кризи у місті, щоб заохотити бідняків до лав Червоної Армії, членам родин мобілізованих добровольців надавалися пільги в отриманні продуктів харчування: «По постановленню городского продовольственного комитета один из членов семьи мобилизованного (женского пола) имеет право на немедленный переход в первую продовольственную группу» [3, арк. 539], « по вопросам обеспечения семейств мобилизованных, постановлено обложить буржуазию чрезвычайным налогом» [3, арк. 576]. Зволікання або невиконання таких наказів трактувалося радянською владою як «преступление перед Революцией».

Отже, Глухівщину не оминула нова окупація своєї території Росією. Разом з відступом армії УНР зникла і надія на створення Української Держави. Відступала ціла епоха боротьби і сподівань, щоб відродитися через кілька десятиліть. Попри те, що до середини 1920-х років усі землі сучасної України опинилися під владою чотирьох держав, питання єдності української нації вже ніколи не ставилося під сумнів. Саме під час Української революції було проголошено незалежність України, продемонстровано можливість цивілізованого демократичного збирання територій в єдину суверенну державу. Це був вагомий і багато в чому трагічний досвід державницько-правової розбудови України.

ПОСИЛАННЯ

- Український інститут національної пам'яті – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua>.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 5, оп. 1, спр. 268.
- ЦДАВО України, ф. 1728, оп. 1, спр. 95.
- ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 801.
- Довідник з історії України. – К.: «Генеза», 2001. – 1136 с.
- Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Частина друга: З початків відродження української державності (доба Центральної Ради) // Український історичний журнал. – 1993. – № 3. – С. 104–114.
- Захарчук А. Державотворчі пошуки на Слобожанщині в контексті Української революції. Політико-правовий аспект. – Суми: Козацький вал, 2002. – 139 с.
- Белашов В.І. Глухів – забута столиця гетьманської України. – К.: Україна, 1992. – 132 с.
- Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ століття. Генерали і адмірали. – Львів–Харків: Saga, 2007. – 244 с.
- Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
- Іванущенко Г.М. Українське відродження 1917–1920 років на Сумщині: спроба документального відтворення подій // Сумський історико-архівний журнал. – 2009. – № 6–7. – С. 149–170.
- Білокінь С.І. Глухівська трагедія. Із записок Іллі Рогатинського // Сіверщина в історії України: 36. наук. праць / Голова редкол. С.А. Слесарев. – К.–Глухів, 2009. – С. 159–167.
- Королевский С.М. Гражданская война на Украине. Том II. – К.: Наукова думка. 1967. – 920 с.
- Костенко И.П., Симоненко В.И. Черниговщина в годы гражданской войны. 1919–1920. – К., 1976. – 220 с.
- Білан Ю.Я. Героїчна боротьба трудящих України проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів у 1918–1920 рр. – К., 1957. – 47 с.
- Вечерський В.В., Белашов В.І. Глухів. – К.: Абрис, 2003. – 168 с.
- Іванущенко Г.М. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на Сумщині. – Т. 1. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. – 280 с.
- Мірошниченко О.М. Глухів в українській революції (події 1917–1918 рр. за спогадами В. Бурятинського) // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 8. – Глухів – Київ, 2015. – С. 257–264.
- Коваленко Ю.О. 175-й стрілецький Батури́нський полк // Сборный майдан. – 2010. – № 1 (37). – С. 6.

Артемова Л.В. Глухов в Украинской революции 1917–1920 гг.

В статье исследуются и наиболее полно обобщаются события Украинской революции 1917–1921 гг. в Глухове. Описывается способность и возможность глуховской интеллигенции к национальному государственному строительству. Показана деятельность большевиков в городе в революционные времена и борьба его защитников с агрессией советской России на Глуховщине.

Ключевые слова: *Глухов, Украинская революция, Батури́нський полк, режим большевиков, экономическая эксплуатация, Глуховское земство, Вольное казачество.*

Artemova L.V. Hlukhiv in the Ukrainian revolution of 1917–1920

In article events of the Ukrainian revolution of 1917–1921 in Hlukhiv are investigated and most fully generalized. The ability and a possibility of Hlukhiv intellectuals to national state construction is described. Activity of Bolsheviks in the city in revolutionary times and fight of its defenders against aggression of the Soviet Russia in Hlukhivshchina is shown.

Key words: *Hlukhiv, Ukrainian revolution, Baturynsky regiment, regime of Bolsheviks, economic exploitation, Hlukhiv zemstvo, Free Cossacks.*

27.02.2018 р.

УДК 94(477): 908 «1918»

В.Д. Кириєвський
А.О. Земанек

БИТВА ЗА ШОСТКУ. 1918

Шість діб, з 2 по 8 квітня 1918 р., шосткинці билися з більшовицькою Особливою армією Ремньова. Билися з тими самими петроградськими загонами матросів, що 16 січня 1918 р. вбивали київських студентів під Крутами. Студенти цінною своїх життів призупинили на чотири дні рух більшовицьких військ на Київ, що дало час українській делегації укласти Брест-Литовський мирний договір, який врятував молоду українську державність. Шосткинські робітники ціною своїх життів зберегли пороховий завод для Української держави.

Ключові слова: *шосткинські робітники, повстанці, червоні партизани, евакуація, порох, спирт, платина.*

Під вечір неділі 17 (4) березня 1918 р. на залізничну станцію Шостка прибув потягом зі станції Мельня командуючий Другої (Особливої) армії, анархіст Опанас Ремньов (1890–1919) [41, арк. 13]. При ньому було «300 стрелков-красногвардейцев и моряков с четырьмя пулеметами». Також Ремньов мав «резерв на станции Терещенской из 100 стрелков при 3 пулеметах и двух броневиках» [38]. У цілому армія Ремньова складалася із розрізаних партизанських загонів, де панували анархістські настрої, схильність до мародерства та пияцтво [39, с. 12]. Через це армія була небоездатна, проте знахабніла від безкарності за вбитих нею київських студентів під Крутами 29 (16) січня 1918 р.

Ремньов запросив до себе у вагон адміністрацію ШПЗ. Далі, як зазначено в «Кратком докладе о пребывании и действиях командующего Особой армии на порохомовом заводе», відправленому до Києва т. в. о. начальника заводу Юрвелініним, Ремньов затребував відомості про бойові припаси заводу та звелів негайно видати йому всі придатні для бойових дій гармати. Ремньову було заявлено, що з 18-х гармат різного калібру, що використовувалися заводом на випробуваннях пороху, придатними були лише 5 (1 гаубиця, 2 швидкострільні тридцятимітки, 1 легка гармата та 1 мортира). Далі Ремньов затребував надати йому відомості про вибухові речовини та порох, що підлягають евакуації із вказівкою кількості потрібних для того вагонів [41, арк. 13]. Наявні запаси пороху різних гатунків (чорний, бездимний, Г-6, СП, С-120, ВЛ рушничний та морський) перевищували мільйон пудів [32, с. 134], з них піроксиліну – до 700 тисяч пудів [41, арк. 14 зв.]. Загалом заводське майно (вогнестрільні припаси, сотні мільйонів капсулів, ракет, гримуча ртуть та ін.) являло собою цінність більше ніж на 300 млн. рублів. Крім евакуації порохомового заводу Ремньов оголосив мобілізацію чоловіків віком від 20 до 30 років. Шосткинська місцева охоронна команда, близько 300 чол., не виявила бажання приєднатися до Червоної Армії й розбіглася в першу ж ніч, залишивши завод з його повними порохомовими погребами та майном без будь-якої охорони [41, арк. 14]. Також вибори до Шосткинської думи на понеділок 18 (5) березня 1918 р. були скасовані.

У наступні дні після наради у Ремньова завод займав-